

թերթերը, գիրքերը, հանդէսները, ոգևորութիւնը, պատրանքները, երազները, խառն ի խառն, իրարմէ մեծ ու փոքիցիկ, Որոհք բռնորդ մէկ զը չինէին մեր մօտիկ անցիկը, այնքան տարբեր մեր իբաւ անցիկէն: Մէկ մարդ երբեմն ամբողջ պատմութիւն մըն է: Աւ Արշակ Զօպանեան մէկն է անոնցմէ:

Թուղթի ասպետ: Բո՛ր թէ թուղթեւոյ զեղերը գրածած էին նաեւ անոր ամսիկը, հաւանաբար պատկերով անոր հետ:

Մարդ մը, սակայն, այս ասպետին ետին: — Վատաբար:

Բայց որ չի նմանի իր սերունդէն ոչ ոքի: Նյութարդործուած բացատրութիւն մը, իրեն համար յարմարագոյն տարազ մը իր գառնայ, երբ կը տարածուի անոր վաթիւնուն ու աւելի տարիներուն, բոլորն ալ մէկ ու հոյն ձառումին ուղղուած: Գիրքերը կ'ըսեն չդառկային քննալոյ, Ու չեն սխալի: Անշուշտ թիւադրելն իր շնան տալ զանգիւն ընթացիկ խորհուրդը: Ոչ ոք՝ որ առաւելի որ այդ ճշմարտութիւնն, Բայց ահա աւելին: Զօպանեանի մէջ մարդը չունեցաւ առանձին, ինքնաշարժութիւն անորմանքի, երկու մեծ զգացումներ կը լեցնէին անոր տարիները, իրարմէ գերազանց խտութեամբ մը, գրականութեան սէրը, ու իր ազգին ազատագրութեան տագնապը: Գիտար չէ այս վարկածը տարածել իր սերունդին մեծ զեմքերուն ալ վրայ: Բայց ոչ ճիշդ: Բացի Արիփարեանէն որ մեռաւ պատկերին վրայ, ու շնորհէն որ Բալու-Պոլին ճամբէն դուրս մահուան ճամբայ մը միայն ունեցաւ իբր հորիզոն իր իմացական հետաքրքրութեանց, միւսները կիսանքի մարդեր են, տարիներով իրենց իրենց համար կիսանք մը կապակերպած: Ոմանք հիմնովին լքած իրենց երիտասարդութեան հոգին, դառնալու համար գրագիր, վաճառական, ուսուցիչ — որ ուրիշ բան է երբ անեմուի Սիպիլի մը վրայ, այսինքն՝ ապտիկ կնիկան մը կիսանքը դարգաւորող պատուական պաշտօն — երբեմն երեմին յիշելու համար այդ ոգին, շատ վերջերը, անոր չուքին տակ պայտպանելու հոգով իրենց վարկը: Արշակ Զօպանեան, ելիլային հետ ու պէս, ապրեցաւ գիրքին մէջ ու կիրքին մէջ, Գիրքը՝ իր աստուածութիւնը, Թուրքը՝ իր կրքը:

Այս երկու մեծ հաստատումները կ'ընդգրկեն իր կենսական կարգի զիմարդունքները: Զեմ խօսքի որ աշակերտութենէն որ համարաւ մեծ է ինքնին: Որ պիտի տեւէ իր մէջը, երբ չափահաս երիտասարդ՝ անիկա պիտի աշխատի գործարանի պայմաններուն վրէպը, եւրպակաւն մշակոյթին մօտէն ծանօթանալու ձեռն տակ, լրացնել ուղեւոր միտքի անխառնափոխ խրամաններ: Իր կապ մուծած ըսով միտք մը միայն պիտի կրնար արդարացնել բարձրագոյն երբեմնութենէ մը սպանելի արդիւնքներ որոնց պակասը այնքան դառնօրէն կ'անդադաւունայ երբեմն մարդոց արժէքին վրայ երբ այդ կրթութեան բախտը ունենալէ ետքը իր դառնան մեղի, աւելի քան յիմար, փոքուն ու անկանգնի, վարկարեկելով այդ կրթութեան իսկ բարձրը: Զօպանեան միշտ զգաց այդ պակասը: Աւ իր գործը ծանօթօրէն կը կրէ այդ պակասին ուղեղեւորութիւնը:

Ի ՊԱՏԻԻ

Պ. ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆԻ

Մայիս 29 Կիրակի օրը, տեղի ունեցաւ միժանուն զրազէտ եւ ազգային գործիչ Ա. Զօպանեանի գրական գործունէութեան յիշմարտակի յորելիսական հանդէսը, Ս. Աթոռոյս Կիւլպէնկեան Մատենադարանի սրահին մէջ, ի ներկայութեան Միաբանութեան եւ Երուսաղէմահայ ժողովրդեան, ընդ նախագահութեամբ Ամենապատիւ Ս. Պատրիարք Զօր: Բացման խօսքը արտաստեց Մատենադարանի Տեսուչ Հոգ. Տ. Կիրակոս Վարդ. Իսապէլեան, որ ներկայացրեց Յորելիարի կեսնքը իր կարկառուն գրեմունքն մէջ, թուելով հանգամանօրէն անոր երկասիրութիւնները. իր խօսքերը վերջացուց գրութեան իր կարգանքի արտայայտութիւններով Յորելիարի անձին եւ գործունէութեան նկատմամբ:

Ապա երգուեցաւ Ժառ. Վարժարանի սանիւրէն Ղուկասը երգիչ խումբի կողմէ՝ ձեռնարկէն զու լեղւում ազգային երգը՝ քառաձայն. որմէ ետք խօսք առաւ Պ. Շահան Պէրպէրեան: Իր ճառին ամփոփումը կուտանք հոս.

Ինձի բաժին կ'իյնայ, բնաւ, պատուելու Մեծանուն Յորելիարը իրեն եւայ մշակոյթի բազմադրիւն պատասխան, այսինքն ներկայացնելու Պ. Արշակ Զօպանեանի բազմակողմանի արտադրութեան այն կարեւոր մասը որ նուիրուած է Հայ գրականութիւնն ու արուեստները նորագոյն ոգով ուսումնասիրելու եւ զանոնք մեզ եւ օտարներուն ծանցնելու գործին:

Այս տեսակետով վեր հանելու համար Յորելիարի պատասխին նկարագիրը, նախ արագ ակնարկով մը ցոյց տուաւ թէ ինչպէս այն շրջանին ուր Պ. Զօպանեան շփման կուգար Արեւմտային յառաջացող մտքին հետ, եւրպակաւն գերեզմանաբանութիւնը Խորին եւ Սէմպոլիտաներու գլխաւորութեամբ գերազանց շահագրգռութեան աւարկայ էր դարձուցնել որ արուեստներուն մէջ կը հոյսիլ Primitivism, այսինքն մշակոյթի այլազան մարգերուն մէջ նախագահական կամ արտապատական ստեղծագործութիւնը ուր արուեստներուն թեքները թէն պարզ, նախնական ու յաճախ թերի է բայց ուր ինքնիկ, թաք, երբեմն միայն այլ գերազանցագույն կինդանի խորքի մը մտածելու շնորհիւ գեղեցիկութեան է՛ն թանկարժէք որակով գործերն էր յայտնուելու Պ. Արշակ Զօպանեան այս իմացումով մտնելով մեր գրականութեան յայտնագործող գործունէութեան նախորդար մեր միջնադարեան եւ աւելի վերջի շրջաններու աշուղական գրականութեան գործունէութեան եւ անոնց արժէքին:

Այս տեսակէտով, ըստ քանակաւոր, Պ. Արշակ Չօպանեան Հայ գրականութեան համար բրտա աշխին՝ ինչ որ Գոմարտա վարդապետ մը Հայ երաժշտութեան մէջ Թ. Թորաւանեան մը Հայ ճարտարապետութեան համար բրտա եղան հին եւ անոր Հայ մշակոյթին՝ որով եւ Հայ Հոգւոյն՝ էն ինքնատիպ մէկ երեւոյթ իր իսկական աւժէրին մէջ յայտնադարձնոյն միջի, հայերուս համար նախ:

Եւ յետոյ օտարներուն. եւրոպացի մեծագոյն արուեստագէտներէն եւ քննադատներէն րանիներ հրապարակեցան անոնց շնորհիւ Հայ գրականութեան եւ արուեստի ինքնատիպ գեղեցկութիւններուն առջեւ: Պ. Քէլպէրեան, յետոյ, վերաւառ ինչ որ մատուցարարը դժուարին կար այս գործին մէջ Պ. Չօպանեանի համար: Որքան զիւրութեամբ արգարեւ. երաժշտութեան եւ ճարտարապետութեան գեղեցկութիւնները հաղորդական են օտարներուն՝ այնքան զգաւարութեամբ իսկական քանակաւորութիւնը ճաշակելի է իր լեզուէն արտիք լիզուի մը մէջ նոյն իսկ լուսագոյն թարգմանութիւններուն մէջէն: Պ. Չօպանեան զիսակ այս հանգամանքին՝ իր Roseraieներուն մէջ թարգմանութիւններուն քննադատութեամբ է խաղաղին մեկնութիւններ եւ քանակական պատկերագրութեամբ մը միւր զարդադիւրեւական լանդշաֆտագրութեան եւ ճարտարապետական արուեստներէն՝ որոնք կոչուած էին շինելու այն միջնորար որ աւելի զիրաւ պիտի կրնար յայտնուիլ թարգմանութիւններու նախ թարգմանականութեան իսկութիւնը:

Վերջացնելով՝ բանասիր ըստ թէ այն գործը որուն հայրենասիրութեամբ նուիրած եղաւ Պ. Արշակ Չօպանեան իր ստորանդին եւ ուժերուն այնքանի կարեւոր մէկ րաժիքը, այսինքն ամենշուր Հայ սանդագործութիւնը իր իսկական րաժիքի մէջ եւ ճանչցնելու զայն մեզ եւ օտարներուն՝ կը թուր գերազանցապէս այժմեական՝ իր կարեւորութեամբը: Իրաւ. այն պայմաններուն մէջ ուր կը գտնուի Հայութիւնը այսօր, անոր փրկութիւնը մեծ մասով կախուած է ատէլէ. Հայ նոր սերունդը Հայ մշակոյթին իրական ճանաչողութեամբ ու ճաշակողութեամբ է միայն որ կրնայ թաւ Հայ, եւ հայութիւնը անուշութեամբ, նոյն իսկ իր հայրենիքին մէջ. գիրք շրջապատող ժողովուրդներէն իրր հոգեւոր թանկաւոր արժէքներու մտեղծագործ գեղ ճանչցնելու մէջ է միայն որ կրնար գտնել այն համակրութիւնը որ անհրաժեշտ է իրեն՝ իր փրկութիւնը իրագործելու համար: Այս բանը սակայն նորաբան պայքարները կը պահանջէ նոր սերունդի Հայ մատուրականութենէն ու ամենէն հիմնաւորն այն է. ըստ Պ. Քէլպէրեանի, որ այդ նոր պայքարներուն պատմելին վրայ, այսօր, յիսուն տարուան իր ճիգերէն անխոշ, դարձեալ զինքը Պ. Արշակ Չօպանեանն է որ կը գտնել րոյորէն աւելի խանդավ ու հաւատարմ կանգուն:

«Մայր Աւաքսիւ խմբերգէն ետքը բեմ ելաւ Պ. Յ. Օշական, որ Ներկայացուց Ա. Չօպանեանը իբրեւ գրագետ. ահա իր բանաստեղծեան ամփոփումը»:

Գիրքի պայտաի մը մէջ (Կիլիկիանեան Մատենադարան Ս. Աթոռոյ), տեղի մը վրայ ուր մեր ցեղը իր ինտելեկտուալ ուժին փառանք է արժեցնուցիր հազարամբէ հետեւ, իր սովորութեանը սակի յորիկները իմացական մեծ աշխատանքի մը: Սփիւռքի մատուրին էքերէն կը յորդի գիտակցութեամբ խանդավառութիւն մը հանդէպ այս աշխատանքին: Անոր գործարարը կեդրոնական դէմը մին է արեւմտահայ գրականութեան մէջ. ինչպիսի ճիշդ մէջնորդ մեր գրական երկու սերունդներուն: Ջայն յիս պարտադրելի դուրս է կարելիութիւնը սուս սուղ բաղէներու ընթացքին: Գործիւնը Հիւ իոյի ուսումնասիրութեան Chaire մը հաստատում են իրենց համալսարանին մէջ: Անոյիցիք Շէլլորրերի հ'ուսումնասիրեն իրենց պարզներուն մէջ սարկիներով, Մեր մէջ Արշակ Չօպանեան ամէն արժանիք կը ներկայացնէ նման վործի մը: Գէս դարէ ի վեր ազգային. քաղաքական, գրական ամէն շարժում, երևոյթ, իրագործում մատէն կամ հեռուէն աղերս ունին անոր հետ:

Անով կը սկսի մեր մէջ հոգեբանական վկայ: Անիկա չէ անշուշտ այն բանաստեղծը որուն հասարակը մեր սուրբ ոյնքերին պիտի պաշտանէ: Բայց ոչ որ միւր գրականութեան մէջ կատարած է օգտաւն աշխատանք մեր բանաստեղծութեան համար արդուն ինքը: Ան կը կործանէ մեր լուսամբիգ մը: Ու. կարեւոր պարագայ, տեղը կը քնէ կործանութեան՝ արեւմտեան ձեւերու, ոգին՝ ճաշակի յարգանք մը որ կ'ընթերցուի: Անշուշտ ինչ չստեղծեց Մեծարեւել, Վարուժանը, Սիմանթոն, Թէրէկտեր, րայց ուսանց անոր նախալստաւոր արդիւնքին այս մեծ անունները մեր քնարականութեան պիտի թախին, շատ հաւանաբար (իմ հաստատ համոզումս է տալիս), այն անտաւարութեանց մէջ որուն մեզ կը ցուցնեն այսօր թէլքերին, Աճեմանի, Պէրպիւրեանի, Եղիայի բանաստեղծական տառապանքեանց մէջ: Պուստ՝ գաղղացիներուն, Բօք՝ անգղացիներուն, Լէսինի գերմաններուն համար նման դերեր ունեցան եւ իրենց անունը կը շահագրգռէ անտաւանդ գրականութեանց պատմութիւնները:

Բայց ինչ որ Արշակ Չօպանեանի տառապանքային ստորերը պիտի բլլար մեր գրականութեան, ասկիկ իր գրական քննադատութիւնն է որ իրով կը բարձրանայ սեռի իրաւունքին: Եւ շախատանքը, այդ անգղութեամբ, կը ստարածուի ամբողջ մեր գրականութեան պատմութեան: Ան կազմած է, այդ ճիւղով, առաջին սեռական համագործը հայ ժողովուրդի, այդ ոգի արտադրած ամբողջ մեր գրականութեան պատմութեան: Ան կազմած է, այդ ճիւղով, երեսակայնութեամբ, խոր գաղղիկութեամբ ու արի իմացականութեամբ օժտուած ժողովուրդ մըն է հայ ցեղը որուն հոգեկան արժէքները ոչինչով վար կը թան ստիմանակից աւելի հոմ ու քաղաքական գանգում ամաններէն: Այդ արժէքները յարախանական են, վասնոր կ'երեւան գրեթէ ամէն դարերու: Անշուշտ կար Նարեկը, իրմէն առաջ: Բայց Չօպանեանն է որ այդ բանաստեղծութիւնը կը լուսաւորէ րաժարագոյն արուեստի մը կատարիւտատիպ փառքովը: Կար Գուրգուր, Գայիկ Անուրները: Բայց այդ ժողովուրդական տարրերուն մէջ ցեղին հոգիին, յաւիտեանական գանձները լուսաւոր արարները ոչ ոքի մարքէն

անցած էր իբժէ առաջ: Մեր միջնդարսին այս ուսումնասիրութիւնը յաջողապէս կը տարբերի հմտական, չոր, բանասիրական պրպտումէն այն միւս մեծ փաստով որ աշխատանք կատարուած է գեղեցկութեան կենդանակերպին տակ (sous le signe . . .): Այս տեսակէտէն դիտուած մեր պատմութիւնը բզգայնութիւն մը, հոգեվիճակ մը, շօշափուած իրարակութիւն մը կը դառնայ, փոխանակ ձայնութեան, ինչպէս որ է այնքան յամախ տնիկա պետես իշտեան ոգովով իրագործումներուն մէջ:

Յօգանհանի ըննադատութեան միւս մասը որ նիւթ ունի ժամանակակից մեր գրական գլմբերը, ճիւղը, իր ծառայովը կ'ազգէ պատկառանքի, Կլս դառէ ի վեր անկիւս մեր մէջ երեւցող ամէն իմացական երեւոյթի շուրջ ունի իր խօսքը: Բով բովի դիտուած այդ քրոնիկները կը կազմեն առաջին ճրջ-մարտի համայնագիտարանը մեր իմացական կեանքին:

Ասանք արդիւնքներ են որոնց մէկ մասը միայն քու էր փոխելու որեւէ ածուն ոչ միայն իր ժամանակին, այլեւ ապագային առջեւ:

« Լուսնահին անուշ » խմբերգէն ետք արտասանուեցան էջեր Յօրհեղափոխ. Առաջինը՝ « Գեղօն ի պատիւ Հայ լեզուին », Ժառ. վարժարանի աշակերտ Գրիգոր Գասպարեանէ. Երկրորդը՝ « Օրօր Մայր Հայաստանին », Դրանիկ Դազարեանէ. Երկուքն ալ՝ յաջող եւ տպւեռորէ առգոյնուծիմամբ: Վերջին քերթուածը « Օրօր Մայր Հայաստանին », մենեղրուեցաւ Ազատ Սրկ. Երէցեանի կողմէ: Եւ ապա Ամեն. Ս. Պատուիրաբ Հայրը բրաւ փակման խօսքը:

Յայտնեց նախ իր սրտագին զոհունակութիւնը որ Հայ երուսաղէմ ալ Ս. Աթոռոյ հովանոյն տակ կարող եղաւ մասնակցիլ հայրենասէր մեծ գրագէտին եւ պատուական գործիչին յորեւեանի առթիւ ազգովին զգացուած յարգանքին: Հաղորդեց թէ ինքը այսօր իսկ լուր ունեցած էր Բարիգէն թէ յորեւեանի հան եղած էր մեծաշուք պատեմացում մը հայ գրականութեան եւ հայ ազգին, եւ հաւաստեց թէ Յօգանհան ատար մէջ նոյն իսկ գտած պէտք է բոլոր իր ճմարկտ զոհունակութիւնը, բոլոր որ իր յիսնամեայ գործունէութիւնը սնդրաղար նուիրում մը միայն եղած էր այս երկուրին մարտի հրաշքներուն: — Տիեզ շատ գեղեցիկի այն դատելը, զոր հոգեկոյն Դուրեան Սրագան բրած էր, պատկերավոր նախորդ ատարին արդէն՝ Չօհրապի թեւադրութիւնը անոր համար մատուցած յորեւեանի կան տօնի մը առթիւ գրուած իր մէկ նամակին մէջ, զայն գնահատելով իբրեւ շնորհալի ալմարմարով ինչ նման մը: Նկատեց թէ այդ արժանիքը, այս երկրորդ քանակի զոհունակութիւնը ընթացքին լիւրի կրկնապատկուած, Յօգանհանը, իր ոսկեղէն յորեւեանի այս բուականին, շատ ակնիկ իրաւացի փառաւորումի մը քարծրութեան վրայ կը դնէր այսօր ազգին խղճմասանքին առջեւ. ըսաւ թէ ազգը

ինքզինքն է նոյն իսկ որ կը պատուէ իր սիրելի գուկին ընծայուած այս պատիւին մէջ: — Ընդգծել վերջ իր երկու արուեստակից քանակութիւններն կողմէ ան որ մասին իմաստասիրական եւ գրական ընծայատակուն վերլուծութեամբ յայտնուած տեսութիւնները, ինքի կանչ առաւ իր ազգին զգացումին նուիրուած մարդուն տաշեւ, որուն կենսաբանութն տարի, տիւ ու զիշեր, իբրեւ շնորհալի մը վրայ, սնդրաղար հոյովում էր անոր սիրոյն կրակին դիմացը: Մտանքն իր բրաւ զոհողութիւններուն մեծագոյնն ու մեծագիւր, զոր ինքն ալ, ինչպէս Մեծն Օտեան, Չիրազ, Անարունեան եւ ուրիշներ, բրած էր իր կենտրին մէջ, յաճախ կամ մեծ չափով մը մոռնալով թեւեւ գրականութեան եւ գեղեցիկին պաշտելութիւնը՝ ազգին պաշտամունքին համար: Առ ոչինչ գտաւ ատար մէջ անբնականեւ. « Վանգի, ըսաւ, հիմարտ մարդուն մէջ հոգին չկոտոր: Երբ սուրբ իտէյի մը վրայ է հարցը, զոյիւր կը վազէ գլայի ուր որ կ'արշուէ սիրտը. ու անհնայեկու մոռնիկ կրած այդ ինքնագրկանքէն է որ կը կարգ համայնքը, այնքան աւելի՝ որքան քարծր հոգիի աէր են աններքը: Մանրամասնութիւններ յիշեց յորեւեանին կեանքին՝ անոր ազգին հանդէպ մեծ սէրը բացատրող: Առ վերջացուց իր խօսքը, իր յայտնելով որ Յօգանհան, այժմ թրեւս մեծ եօթնասունամեանի, չմերսնայ տակալին, եւ իր շնորհալի ալմարմարով, արժանիքներ եւ ոսկեղէններ վերջ, տասնամիակ մը յետոյ, ընդունի ապամանկեայ յորեւեանին ալ պատիւը:

Հանգէսը փակուեցաւ « Տէր կեցոյ » մաղթերգով եւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր օրհնութեամբ:

Ս. ՅԱՆՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՈՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

✱ Մայիս 1 կիր. — Նոր կիւրակէ. Նահատակաց յիշատակին յատուկ Ս. Պատրարք մատուցուեցաւ Ս. Փրկիչ եկեղեցւոյ մէջ՝ ուր քարոզեց Տ. Յանիկ վրդ. անուանութեան գաղափարին շուրջ, բնարան ունենալով Յօրի առ խօսքը: « Մարդ երէ մեծնի պիտի վերապրի » աղոթք, զանազան ապացոյցներով՝ հանուած՝ Աստուծոյ սէրէն առ մարդիկ, մարդուն բարոյական էակ մը ինքնուիրութեան, կատարելութեան տնէշանքէն եւ վերապէս Յիսուսի իսկ խոսքի թեւեւ, ապացուցուց թէ, արդարեւ մարդ պիտի ապրի մանկեցուց թէ: — Յետ Ս. Պատրարքի մանուսկր Լուրեան գիտ կատարուեցաւ Ս. Փրկիչ Ազգ. գերեզմանատան մէջ ուր Տ. Սերգեյ վրդ. խօսք առաւ ու զգեցուց յիշատակը Հայ բիւրաւոր Նահատակներու որոնք ինչպէս համաշխարհային պատերազմի ընթացքին: